

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut416>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Eski Türkçe *tapanın* Kökeni Üzerine

*On the Etymology of the Old Turkish *tapa**

Öz

“+A, +A doğru, karşı” şeklinde tanımlanan Eski Türkçe *tapa* morfemi üzerine dile getirilen görüşlerin neredeyse tamamı, *tap-a* = (fiil-zarf-fiil eki) eklenmesinde aranan bir köken açıklamasına dayanmaktadır. Aynı görüş bu eklenmedeki morfemlerin “bul-mak için/mak üzere” anlamı karşılığında *tapayı* meydana getirdiğini savunmaktadır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu görüşü eleştiren ancak hükme bağlamayan tek değerlendirme Hamilton (1998) tarafından dile getirilmiştir. *Tapanın* kökeni olarak kabul edilen eklenmeyle bu eklenmenin temelde sahip olduğu anlam arasındaki uyumsuzluk eldeki yazının çıkış noktasıdır. Eski Türkçe metinlerde *tapa* biçimiyle anlatılmak istenen ‘yer/yön’ anlamı ‘bul-’ fiilinden hareketle karşılanmaya elverişli değildir. ‘Yer/yön’, aranarak ‘bul’unması gereken bir şey ise de bu doğrudan yapıyı yansıtmayan ancak yorum yoluyla kurulabilecek bir anlam ilişkisidir. Bu problemin çözümüne yönelik arayışımız bizi ‘yer/yön’ anlamına zemin hazırlayacak bir *tap* ismini (ve onun anlamlarını) araştırmaya yönlendirmiştir. Bu araştırmanın sonucunda *tapa* biçimi için isim köküne dayalı bir köken açıklaması yapılarak kelimenin ileri süreceğimiz kökünün aynı anlam dairesindeki diğer üyeleriyle ilişkisi üzerinde durulacaktır. Böylelikle problemin çözümü için *tap+a* = (isim+hal eki) eklenmesine dayanan bir köken açıklaması yapılmış ve bu açıklamada ana rolü üstlenen *tap+* morfemi, ait olduğu anlam ailesindeki diğer üyelerle ilişkisi kurularak ‘alt/tabana > yan > rağmen’ anlamlarına bağlanmıştır. Bu doğrultuda özellikle *tap* morfeminin Çuvaşçadaki dengi olan *pat* ile metatez olayına dayanan bağlantısı gündeme getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, köken bilgisi, *tapa*, *tap*.

Abstract

Old Turkic morpheme *tapa*, almost in all of the discussions, has been defined as “towards, against”, and it is etymological development has been explained through the morphological process of *tap-a* (verb-converb). The same explanation argues that the morphemes in this development formed *tapa* with the meaning of “to find”. As far as I could follow, the only explanation that criticizes this view, without drawing a conclusion, was expressed by Hamilton (1998). The incompatibility between the formation of *tapa*, which is accepted as the etymological development of it, and its essential meaning, is the starting point of this paper. For the sake of the solution of the above-mentioned problem, an etymological explanation based on the formation as *tap+a* = (noun+case suffix) has been proposed and the *tap+* morpheme, which plays the main role in this explanation, has been combined with the meanings of ‘bottom/base > side > against’ by establishing its relation with other members of the semantic field to which it belongs. Accordingly, the relation of *tap* with its Chuvash equivalent *pat*, which based on metathesis, has been emphasized.

Keywords: Old Turkish, etymology, *tapa*, *tap*.

Kaan YILMAZ*

Kastamonu Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 25.03.2021
Kabul Tarihi: 30.03.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğr. Üyesi
Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kastamonu-
Türkiye.
Elmek: kaanyilmaz@kastamonu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000000249758870>

Giriş

Eski Türkçe *tapaya* bir şekilde değinen ya da bu morfemin yapısıyla ilgili görüş bildiren kaynaklarda şu şekilde bir yaklaşım egemendir: *tapa*, “bulmak” anlamındaki *tap-* fiiline dayanır, *-a* ise zarffiil ekidir (Bang, 1996: 78; ED 435b; Hacıeminoğlu, 1974: 86, Kononov, 1980: 202; Gabain, 1988: 94; Grönbech, 1995: 36; Tekin, 2003: 88, Erdal, 2004: 333; Li, 2004: 442; Eraslan, 2012: 309).

Konuyu edat/sontakı ulamıyla sınırlandıran çalışmalar arasında Duran’ın makalesi (1956) ilk örneklerdendir. Bu makalede “cihet gösteren son-çekim edatları” arasında sayılan morfemin tarihî metinlerde ve Kazan şivesinde geçen örneklerine yer verilmiştir. Hacıeminoğlu da (1974) *tapayı* “çekim edatları” başlığı altında değerlendirir. Alkaya (2002) çalışmasında edat olarak sınıflandırdığı morfemin varyantlarıyla birlikte kuzey grubu Türk lehçelerindeki kullanımlarını incelemiştir. Li de (2004) sontakılar arasında saydığı morfemin tarihî ve çağdaş lehçelerden derlediği örneklerini bir araya getirir. Son olarak Yıldırım’ın (2020), Eski Türk yazıtlarından çağdaş Türk lehçelerine kadar *tapanın* yazılı metinlerdeki kullanımlarını bir araya getiren yazısı yayımlanmıştır. Bütün bu çalışmalar araştırmacıların konuyla ilgili örnek ihtiyacını fazlasıyla karşılamaktadır. Ayrıca morfemi gramer zemininde ele alan monografiler (Kononov, 1980; Gabain, 1988; Grönbech, 1995; Tekin, 2003; Erdal, 2004; Eraslan, 2012) ve sözlükler de (Vambery, 1878; Clauson, 1972; DTS, 1969) konuyla ilgilenenler için genel olarak bir çerçeve çizmektedir.

İşbu kaynaklarda karşılığı çoğunlukla “+A, +A doğru” şeklinde gösterilen *tapa* morfemiyle “bulmak”¹ anlamı arasındaki bağı kurmak hiç de kolay değildir.² Genel olarak benimsendiği görülen bu köken açıklamasıyla ‘bul-mak için’³ gibi bir başlangıç anlamından “+A doğru”ya geçildiği ima edilmektedir. Bu yaklaşımdan anlaşıldığına göre *tapaya* kaynaklık edebilecek biçim için *tap-* fiili biçim bakımından ilk akla gelen kök olmuş ama bu fiile dayanan köken açıklamasında ortaya çıkan semantik bağlantı eksikliği üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır; ta ki Eski Uygurca “İyi ve Kötü Prens Öyküsü”nü yayınlayan Hamilton’un (1998: 214) eserin sözlük bölümündeki sorgulamasına kadar. Hamilton’a göre “bulmak ya da kazanmak” ve “hizmet etmek ← çok sevmek, tapmak” anlamlarındaki *tap-* fiilinin “istenilen, uygun olan, hoşnut eden” anlamındaki *taptan* kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorgulanmalıdır. Düşüncesini sonuç niteliğindeki bir hükme bağlamamışsa da Hamilton’un hareket noktasını dikkate değer bulmaktayız. Nitekim “istenilen, uygun olan, hoşnut eden” anlamındaki *tapın tapaya* köken olamayacağına ama *tapanın* kökeniyle semantik ilgisinin kurulabileceğine inanıyoruz.

Eski Türkçe metinlerde *tapa* biçimiyle anlatılmak istenen ‘yer/yön’ anlamı ‘bul-’ fiilinden hareketle karşılanmaya elverişli değildir. ‘Yer/yön’, aranarak ‘bul’unması gereken bir şey ise de bu doğrudan yapıyı yansıtmayan ancak yorum yoluyla kurulabilecek bir anlam ilişkisidir. Bu noktadaki arayışımız bizi ‘yer/yön’ anlamına zemin hazırlayacak bir *tap* ismini (ve onun anlamlarını) araştırmaya yönlendirmiştir. Bu

¹ Kaynakların çoğunda sadece “bulmak” anlamıyla karşılanan fiili Bang (1996: 55) birden çok anlamla (bulunmak, yakalamak, isabet etmek, rast gelmek, tutmak, aramak, bulup getirmek) işaretlemiştir. Bizce bu anlamlar da *tap-tan tapaya* geçişi açıklamak için yeterli değildir.

² User (2009: 120) bu durumu “kök fiil anlamının sezilememesi” ile açıklar.

³ Thomsen “karşısında” (1896: 24) anlamını verdiği morfemin tam anlamını “bulmak için, karşılamak için” şeklinde göstermiştir (1896: 159).

yazıda *tap*a biçimi için isim köküne dayalı bir köken açıklaması yapılarak kelimenin ileri süreceğimiz kökünün aynı anlam dairesindeki diğer üyeleriyle ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu şekilde atılacak anlam temeli üzerine *tap+a* → (isim+hal eki) eklenmesi öne çıkarılacaktır. Bu amaçla öncelikle *tap* isminin Eski Türkçedeki anlamlarına bakmak yerinde olur.

1. tap: Sözlüklerimizde *tap* isminin Eski Türkçedeki şu anlamları belirtilmiştir:

a) “memnuniyet, yeterlilik; tatmin edici, yeterli; uygun, uyumlu” (Rasanen, 1969: 462; DTS 533; ED 434a; Ercilasun vd., 2014: 139).

b) “yaradan veya dayaktan deride kalan iz” (Rasanen, 1969: 462; Sevortyan, 1980: 112; Ercilasun vd., 2014: 407).⁴

c) “vurma, vurma sesinin yansıması” (Rasanen, 1969: 462; DTS 533).

d) “aniden, bir anda, bir çırpıda” (DTS 533).

Yukarıdaki anlamlara kaynak gösterirken Vambery’yi (1787) özellikle dışarıda bıraktık. Çünkü Vambery (1787: 156) gerçekten dikkate değer bir yaklaşımla *tap*ın köken bakımından biçim ortaklığı gösteren varyantlarını içeren bir küme etrafında kavram alanı oluşturmuştur. Vambery, sözlüğünde *tap*, *tab*, *tep*, *teb*, *tip*, *tib*, *tüb* biçimlerini bir aile gibi kurgulayarak bunların anlamlarını şu şekilde birbirine ilişirmiştir: “Aşağıda, alt kısım, zemin, toprak, taban, iz ve bununla ilgili her eylem: ayaklarınızla tekmelemek, bir ize adım atmak, takip etmek, aramak, bulmak, kendini aşağılamak, hizmet etmek, ibadet etmek, onurlandırmak, saygı duymak gibi”.

Vambery’nin bu değerlendirmesini *tap*anın kökeninde var olduğuna inandığımız isim ulamındaki *tap* için dayanak yapacağız. Bu doğrultuda, yukarıda *tap* ismi için sıralanan anlamların birbiriyle ilintisini şöyle kurabiliriz. İlk olarak *tap* insan bedeninin (öncelikle ayak altından) yüzeyle temasını simgeliyor olmalıdır. Bu temasın ‘alt’ taki karşılığı *tap*tır.⁵ Bu temas bir başka bedene veya yüzeye yönelik ‘ani bir hamle’yle (**d**) gerçekleştiğinde ‘çarpma’ ve bu çarpmanın belirtisi olan ‘ses’ (**c**); sonrasında bu hamlenin geride bıraktığı ‘iz’ (**b**) ortaya çıkmaktadır. ‘Yeterli, tatmin, uygun’ (**a**) anlamlarındaki *tap* ise ‘alt/dip/tabana’ anlamından soyutlama yoluyla elde edilmiştir. Şöyle ki Türk kavrayışında bir şeyin eksikliği yatay düzlemdeki bir boşluk olarak algılanıyor olmalıdır. O boşluğun doldurulması ise ‘tabanın/yüzeyin’ yekvücut olmasını sağlar ve böylece ‘yeterli/uygun/düzgün’ olana erişilir, dolayısıyla ‘tatmin’ sağlayan ‘doygunluk’ beraberinde gelir. Bunu vücut dilimizle de ilişkilendirebiliriz. Eğer bir eylemi icra eden muhatabımızın eylemi bizim için ‘yeterli’ noktaya gelmiş ise bunun haberini kendisine, avcumuz aşağı bakar vaziyette iken (hangi elimizi kullanıyorsak o yöne doğru) elimizi sürmek şeklinde gösteririz. Böylece ‘yeter/doyum’ düzeyine erişildiğinin mesajı karşı tarafa iletilmiş olur. Aslında yapılan hareketle eksiklerden ya da artıklardan arındırılmış ‘taban’ın sınırı çizilmiş olur. Yine muhatabımızın eylemi yeterli olanın üzerinde bir seviyeye ulaşmışsa elimizi aynı

⁴ Clauson (1972: 434a) bu anlamı karşılayan biçimin uzun ünlülü ve son ünsüzü ötümlü *ta:b* olduğu kanaatindedir. DLT’de bu kelimenin imlasında elif yazılmış olduğu için Clauson’un bu kanaate vardığını sanıyoruz. Ancak bu yaklaşım başka bilgilerce benimsenmemiştir.

⁵ Bu, diğer anlamlara zemin hazırlayacak başlangıç anlamı veya ona en yakın anlamdır. Bu noktadan itibaren sık sık *tap* ile özellikle semantik evrimi açısından onun Türkiye Türkçesindeki dengi gibi görünen *dip* morfemleri arasında biri diğerine göndermeli yorumlarda bulunacağız.

vaziyetteyken tekraren yukarıdan aşağı doğru bastırırız. Bu da aşırı olanın bizim için 'yeterli taban'a indirilmesini simgelemektedir. Böylece maddî ve manevî isteklerin 'düz/yassı' bir 'taban'da tutulması asgarî doyum noktasını gösterecek şekilde simgenlenmiş olur.

Bu şekilde kurulacak bir semantik ilişki ağı üzerinden *tapı* diğer diğer biçimdeşleriyle birbirine bağlayan köken biçimi için *tVp ismini tasarlamak mümkündür.⁶ Böylece yukarıdaki anlamlar arasındaki ilişkiyi fonolojik olarak da birbirine bağlamak imkânı doğar.⁷ Bu noktada özellikle *tap* ile *tüp* morfemlerinin 'alt/yassı/tabân' kavram alanındaki ilişkileri dikkat çekicidir.⁸ Yer bildiren *tap* morfeminin anlamı bugün Türkiye Türkçesinde kısmen *dip* ile temsil edilmektedir. Şöyle ki *dip* öncelikle bir şeyin bulunduğu yerle bittiği nokta anlamında iken sonrasında o noktanın hemen yanı başı veya çevresi anlamlarına da gelmektedir (TS 535; Ayverdi, 2010: 288). Ayrıca *dip dibe* "yan yana sıkışmış olarak" (TS 535) anlamına gelir. Eski Türkçe sözlüklerde 'alt/yassı/tabân' anlamında bağımsız bir *tap* bulunmasa da⁹ bugün kelimenin ilgili kavram alanına ait farklı anlamlarıyla karşılaşmaktayız ve bu örnekler *tap*daki 'alt/yassı/tabân' anlamlı *tapın* kökensel varlığına kanıt olabilecek niteliktedir.

Örnek olarak Anadolu ağızlarındaki şu anlamlar Eski Türkçedeki birinci anlamın devamı mahiyetindedir: *tap* (IV) "uygun, oranlı"; *tap* (VIII) "doğru" (DS 3822); *tap dur-* "yetmek, tam gelmek" (DS 3824); *taplı* (I) "1. Doğru, 2. Düzgün, 3. Uygun, yerinde, yaraşık"; *taplı* (III) "Özenli, dikkatli" (DS 3827); *tapısız* "1. Özenerek iş yapmayan, savruk, dalgın, 4. Davranışları kötü, uygunsuz olan kimse" (DS 3828).

Anadolu ağızlarındaki *tap* (VII) "arka, art" anlamı için verilen "Tapımı takip et!" (DS 3822) tanığındaki *tapın* Eski Türkçedeki ikinci anlamla mukayesesi yapılırsa "arka, art" anlamının 'iz'den mülhem olduğu anlaşılır.

Anadolu ağızlarındaki *tapına düşür-* [*tapına getir-*] "Bir şeyi sırasına, zamanına getirmek, punduna getirmek" (DS 3825) anlamı ise Eski Türkçedeki üçüncü ve dördüncü anlamla ilintilidir.

Azerbaycan'ın Oğuz ağzında *tap* "alçak, yastı" (ADL 547) anlamındadır. Anadolu ağızlarında *taptan* türemiş *tapta-* (II) "toprağı ayakla ya da başka bir araçla basarak düzeltmek" (DS 3829) anlamındadır. Aynı fiil "kıymıkları kesmek, düzlemek; dövmek, ezmek" anlamlarıyla çağdaş Türk lehçelerinin birçoğunda karşımıza çıkar (EDAL 1420).

Türk lehçelerinde "+A doğru" karşılığında sıklıkla *tapa~taba* yerine aynı zamanda 'ayak altı' anlamına da gelen *taban~taman* kullanıldığı görülür (Yıldırım, 2020:

⁶ Bu biçim yukarıdaki anlamların hepsine kaynaklık edebilecek bir temel anlamı karşılamalıdır.

⁷ Türk dilinde fono-semantik başkalaşmayla meydana getirilmiş birçok örneğin varlığı eskiden beri bilinmektedir (Tuna, 1986; Kara, 2011).

⁸ Özellikle 'dip/yassı' kavram alanında anlam kazanan *tap* ve *tüp* biçimleri, Türk dilinin Sümerceyle (düb: kil levha) olan temasına delil sayılmak bir yana birçok dilde anlam bulan ve evrensel bir köke indirgenebilen türemiş varyantlarıyla [tipus, tabula (Latince); tipos (Yunanca); tipe (Fransızca); table (İngilizce); tablinka (Rusça); taban, tamga, tabak, tava (Türkçe) vb.] Kazak bilgin Olcas Süleyman (1992: 228-230) tarafından dikkatimize sunulmuştur. Sevortyan (1980: 112) Vambery ile aynı görüşte olmasa da bizce *tüp* ile *tap* arasında bugün de sürmekte olan tarihi anlam ilgisi bu bağlantının kanıtıdır.

⁹ Bilindiği üzere Eski Türkçede bu anlamda kullanılan kelime *tüptür* (DTS 598).

275). Bazı lehçelerde ise her iki gruptan biçimler birbirinin nöbeti olabilmektedir.¹⁰ Bu değişim, kökenindeki *tap* kelimesinin anlam bakımından yerini alan *tabanın*, *tapa* ile aynı işlevi göstermesi bakımından manidardır. Nasıl ki 'alt/yassı' anlamındaki *tap* 'yan'¹¹ anlamını da kazanarak 'yer/yön' bildirmek üzere kullanılmışsa onun yerini alan *taban* da aynı amaçla kullanılır olmuştur.

Eski Türkçe *tapaya tap* isminin kaynaklık ettiğini gösteren en önemli kanıt, Çuvaşçada yaşayan göçüşmüş *pat* biçimidir. Çuvaşça *pat* kelimesinin sözlüklerde "kat" (Yegorov, 1964: 144) kelimesine denk; "yan, yakın, yakınlık" (Paasonen, 1950: 96; Aşmarin, 2000:125; Bayram, 2019: 461) anlamlarında bir kelime olduğu belirtilmiştir.

Çuvaşçanın sözlüklerinde *pat* morfemi madde başı yapılmasına rağmen çekim eklerinden bağımsız kullanımına tanıklar arasında örnek verilmez. *Patın* yapım ekiyle türetilmiş bir biçimine de rastlanmaz. Çuvaşçanın dil bilgisi çalışmalarında¹² geçen *tapla* ilgili tanıklar ya hal ekli ya da iyelik ekli biçimlerdir: *pat+a*¹³, *pat+ra*¹⁴, *pat+ne*¹⁵, *pad+ince*¹⁶. Buna rağmen Çuvaşça sözlük yazarları, anlam yükünü üzerinde taşıyan morfemin *pat* olduğuna dair tereddüt taşımadıklarını bildirircesine kelimeyi bu biçimiyle madde başı yapmışlardır. Kelime yapımı ulamına ait olmayan bu ekler bizi hep isim olan *pat* biçimine götürmektedir. Çuvaşçadaki yönelme hali ekli *pata~pada* ise Eski Türkçedeki *tapanın* karşılığını aynen vermektedir (Aşmarin, 2000: 125).

2. tap+a

Tap üzerine kurulmuş *tapa* biçimiyle Eski Türkçede kalıplaşmış bir yapıya sahip olduğu için yapıdaki ikinci unsurun *tap-* fiiline uygun görülen zarf-fiil eki olduğu sanılmıştır; *tapa* ise bütün olarak "+A doğru"yu karşılayan bir morfem olarak yorumlanmıştır (Alyılmaz, 1994: 68). Bizce morfemin yapısında bu işlevi karşılayabilecek bir kelime ve bir de ek vardır. Kelime yer bildirirken ek de yönelme işlevini görmektedir. Diğer taraftan +A hal ekinin Eski Türkçede ancak sınırlı sayıda örnekte bulunduğu da dile getirilmiştir. Tekin'e göre Orhun Türkçesinde bu ek teklik birinci ve ikinci kişi iyelik eklerinden sonra gelir (2003: 110). Bununla birlikte Tekin, "addan ad türeten ekler" arasında saydığı +A için "eski verme-bulunma durumu eki" diye söz etmiştir. Burada, bizce *tapa* ile aynı ek ilişkisine sahip, *üz+e*¹⁷ (Tekin, 2003: 80) kelimesine de yer verir. Gabain'e göre Eski Moğolca bu ek "iyelik eklerine, son sesi *ğ* olan isimlere ve kitabelerde bazı yer bildiren isimlere gelir" (1988: 63). Ekin bu kadar

¹⁰ Tatarcada (Ahmetyanov, 2015: 194) ve Başkurtçada (Uraksin, 1996: 574) *taba* ve *taban* biçimleri nöbetleşe "+A doğru" karşılığında kullanılmaktadır.

¹¹ Bu arada *yan* kelimesinin de "yan" anlamını, "kalça" anlamından metaforla kazandığını hatırlatalım (ED 940a).

¹² Oldukça kapsamlı bir yazını derleyerek araştırmacıların istifadesine sunan Durmuş'un çalışması (2009) bu noktada yararlandığımız temel kaynak olmuştur.

¹³ Эсир вара виçсёр те ыран ирхине саккәра ман **пата** çитёр. 'Siz üçünüz de yarın sabahtan benim **yanıma** gelin' (Durmuş, 2009: 217).

¹⁴ Хитре инке сашлах пирён **патра** ейкеленсе ларать-ха. 'Hitre yenge öyle bizim **yanımızda** cilvelenip oturuyor' (Durmuş, 2009: 194).

¹⁵ Атьяр губернатор **патне!** 'Наудиён, valinin **yanına!**' (Durmuş, 2009: 507).

¹⁶ Сарă сарлă алăк **патёнце** каччăпа хёр тăнине курсă-и эсир? 'Sarı boyalı kapının **yanında** delikanlı ile kızın durduğunu siz görmüş müsünüz?' (Durmuş, 2009: 429).

¹⁷ Tekin (1985) *üzeyi* isimden türemiş biçim olarak açıklamıştır. Ancak "addan ad türeten ekler" başlığında sınıflandırmasına rağmen ilgili örneği Türkiye Türkçesine verme-bulunma durumundaki yapıyla aktarmıştır. Halbuki kelime yapımı söz konusuysa yeni bir anlamın ortaya çıkması beklenirdi.

seçici olması pek anlamlı görünmemektedir.¹⁸ Erdal ise Eski Türkçede yönelme fonksiyonlu +A ya da +yA olmadığını; Moğolca'daki +A yönelme hali ekinin Bulgar grubu bir Türk dilinden kopyalandığını ifade eder (2004: 172). Bu hükmü esas alırsak *patın* bugün Çuvaşçada farklı hal ekleriyle çekimlenebilir olması daha anlamlı hale gelir. Belki de *tap+a* Köktürkçede bir tabaka malzemesi olarak bulunuyordu. Kaldı ki Köktürkçede eklendiği isimlerin fiille “yön” bağımlı kuran başka hal ekleri (+KA, +KArU, +ArU, +rA) zaten vardı.

Tapa morfeminin Eski Türkçe metinlerde daima isim tamlamasının tamlanan tarafını temsil eden bir konumu vardır:

sogdak +Ø + Ø tap +Ø +a süledimiz.
“soğdak tarafa ordu gönderdik” (KT-D31)

çik +Ø + Ø tap +Ø +a yorıdım.
“çik tarafa yürüdüm” (ŞU-D7)

men +Ø + in tap +Ø +Ø +a keldi.
“benim tarafa geldi.” (DLT 2014: 441)

biz +Ø + ni tap +Ø +Ø +a küden (kelmiş erür).
“bizim tarafa misafir olarak gelmiştir.” (M. 89, 29)

Yukarıdaki yapısal ilişki dizisi¹⁹ Eski Türkçe *tapanın* kökenini açıklamak üzere kurgulanmıştır. Dolayısıyla *tap* morfemini bu yapıya kaynaklık ettiğine inandığımız anlamıyla sözlükbirimi olarak işaretleyebilme olanağına henüz sahip değiliz. Bununla birlikte bütün anlam ilişkisi ve Çuvaşça *pat* ile kurulan denklik *tapaya* kaynaklık eden bir *tap* ismine bizi yönlendirmektedir.

Sözlükte verilen karşılıklarına bakacak olursak *tapa* morfemi Eski Türkçede şu şekilde tanımlanmıştır:

1. “ilâ (+A) yerini tutar (Ercilasun vd., 2014: 139).
2. “karşı, rağmen” (ED 436a, Ercilasun vd., 2014: 139).

Yukarıdaki karşılıklarıyla *tapayı*, kendisinden türediği iddia edilen *tap-a* bağlamak yine mümkün değildir. Oysa *tap* ismiyle bu ilişki de kurulabilmektedir. Burada anlam bakımından *taban* > *yan* > *karşı* gelişimi söz konusudur. ‘Alt/tabana’ ilk anlamından hemen yanda olana geçişin günümüz Türkçesinde, *tapla* aynı aileden gelen *dip* kelimesiyle izlenebildiğini dile getirmiştik. Bununla birlikte anlam bakımından hemen yanda olanla mesafe açıldıkça birbirine karşı bir duruş söz konusu hale gelir. Buradaki yer bakımından ‘yakınlık’ ilişkisi, bakış açısı değişince birleşmeyi engelleyen bir ‘karşı duruş’a dönüşür. Böylece yandakinin varlığı diğer yandakine karşı duruşla anlam bulmuş olur. Bu durumu şöyle şekle dökebiliriz:

¹⁸ Tuna (1957: 43) son sesi k olan isimlerle ilgili durumu, “mahreçleri aynı veya birbirine yakın seslerin tek bir işaretle karşılanması” şeklinde ortaya çıkan bir imla geleneği olarak açıklamıştır.

¹⁹ İlk iki örnekte “isim+teklik eki+sıfatlama eki + isim+teklik eki+hal eki”; son iki örnekte “isim+teklik eki+tamlayan eki + isim+teklik eki+tamlanan eki+hal eki” şeklinde işleyen bir yapı vardır (Turan, 2018). Dolayısıyla aslında *tapadan* önceki kelimenin hangi eki aldığı *tapanın* yapısıyla değil; söz dizimindeki göreviyle ilgilidir.

Şekil 1: 'Yan'dan 'Karşı'ya Anlam Gelişimi

1. /tap/ alt/tabana	2. tap+a yan+a (taraf+a)	3. tap+a karşı/rağmen
• —	•—	•

Birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişte tabanı genişleterek orada bulunanla yakınlık ilişkisi kurulur. İkinci aşamadan üçüncü aşamaya geçişte ise artık yakınlık değil, ona karşı duruş söz konusudur ve karşı durulan şey tabanın ölçülen sınırındadır.

Sonuç

Eski Türkçenin gramerlerinde tamamen bir işlev unsuru olarak tanımlanan *tapa* morfemine yüklenen '+A, A doğru' karşılığı köken bakımından *tap+a* ekleşmesinin sadece ikinci unsuruna aittir. Bu ekleşmede bağımsız unsur konumundaki *tap* ismi daima kendinden önceki isimle bir tamlama ilişkisi kurar ve bu yapıdaki tamlayan unsurun yerine işaret eden bir kelime konumundadır. Bu işaretleme 'alt/tabana > yan > karşı' anlam genişlemesiyle yan anlamlar kazanan *tap+* morfemi marifetiyle dile dökülmüştür.

Eski Türkçe *tapaya* köken olarak ileri sürdüğümüz *tap+* morfeminin sağlamasını Çuvaşçada kayıtlı bulunan *pat+* ile yapmak mümkündür. *üz+e* ve *tap+a* gibi sınırlı sayıdaki örnekte karşımıza çıkan yönelme işlevli hal ekinin Eski Bulgarcadan alıntı olduğu tezi, Çuvaşçada kelimenin diğer hal ekleriyle de ekleşiyor olması göz önüne alınırsa Eski Doğu Türkçesinde sadece *tapa* olarak bulunan biçimin neden kalıp halinde edat gibi algılandığını da açıklığa kavuşturacak mahiyettedir.

İşaretler ve Kısaltmalar

- Ø Damga ek (Turan, 2018: 236).
- Fiile eklenme.
+ İsme eklenme.
~ Nöbet biçim.
DLT Divânu Lugâti't-Türk.
DTS Drevnetyurskiy Slovar'.
DS Derleme Sözlüğü.
ED An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
EDAL An Etymology Dictionary of Altaic Languages.
M Maytrısimit.
ŞU Şine Us.
TS Türkçe Sözlük.
V Vokal (Ünlü)..

Kaynaklar

- Ahmetyanov, R. G. (2015). *Etimologičeskiy Slovar' Tatarskogo Yazıka*. Cilt II. Kazan: İzdatel'stvo Magarif-Vakit.
- Alkaya, E. (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Aşmarin, N. İ. (2000). *Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, Cilt 13-14, Ş-T. Çeboksarı: Russika, Tıpkıbasım.
- Bang, W. (1996). *Köktürkçeden Osmanlıcaya*. (çev. Tahsin Aktaş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Behbutov, S. (2003). *Azerbaycan Dialektoloji Luğati*. II. Cilt, M-Z. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon.
- Duran, S. (1956). Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 4, 1-110.
- Durmuş, O. (2009). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden - Boston: Brill.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Grönbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1974). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hamilton, J. R. (1998). *Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması / İyi ve Kötü Prenses Öyküsü*. (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2011). *Ayrı Düşmüş Kelimeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kononov, A. N. (1980). *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov VII-IX vv.* Leningrad, Nauka.
- Li, Yong-Song (2004). *Türk Dillerinde Sontakular*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 40.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Nadalyayev, V. M. & Nasilov, D. M. & Tenişev, E. R. & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: İzdatel'stvo Nauka.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: Horoz Basımevi.
- Sevortyan, Ê. V. (1980). *Êtimologičeskiy slovar' tjurkskix jazıykov (Obşçetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy «V», «G» i «D»)*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Skvortsov, M. İ. (Red.) (1982). *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*, Moskva: Russkiy Yazık İzdatel'stvo.
- Starostin, S. A. & Dybo, A. V. & Mudrak, O. A. (2003). *An Etymology Dictionary of Altaic Languages*. Leiden: Brill Academic Publishers.

- Süleyman, O. (1992). *Az i Ya*. (çev. Natık Seferoğlu; Haz. Kamil Veli Nerimanoğlu, Fikret Türkmen, Mustafa Öner). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları: 93.
- Tekin, T. (1985). Üze Zarfı Hakkında. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, 23-28 Eylül 1985, İstanbul, Tebliğler, Cilt 1, 253-260.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Yayımlayan: Mehmet Ölmez, İstanbul.
- Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, V, Helsingfors.
- Thomsen, V. (2002). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuna, O. N. (1957). Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 5, 41-81.
- Tuna, O. N. (1986). *Türk Dilbilgisi Ders Notları*. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Turan, Z. (2008). Gösterme Sıfat Fiili. *Bengü Belâk: Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. (ed. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 235-243.
- Turan, Z. (2018). Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları. *Türkbilig*, (35), 97-110 .
- Uraksin, Z. G. (1996). *Başkırsko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*. Konya: Kömen Yayınları: 32.
- Vambery, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Yegorov, V. G. (1964). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Yıldırım, A. (2020). Eski Türk yazıtlarından çağdaş Türk lehçelerine “tapa” edatı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 265-278.